VILNIAUS ŽEMUTINĖS PILIES VALDOVŲ RŪMAI (M3 ŠIAURINIS PRIESTATAS)

Daiva STEPONAVIČIENĖ, Gintautas STRIŠKA

Pastato, sąlyginai pavadinto M3, liekanos buvo tirtos 1990, 1992, 1993, 1996 m. Iš pat pradžių buvo konstatuota, o vėliau patvirtinta, jog tai – seniausio Lietuvoje mūrinio statinio, siekiančio XIII a. pabaigą arba XIV a. pradžią ir egzistavusio iki pilies perstatymo gotikos stiliumi XV a. pradžioje, liekanos. Mūrinis pastatas statytas ant gyvenvietės, kuri nepertraukiamai egzistavo du tūkstančius metų, kultūrinio sluoksnio. Nugriovus šį pastatą, teritorija buvo užpilta geltonu smėliu, užlyginta ir užgrįsta akmenimis.

2001–2002 m. buvo tyrinėtos pastato M3 Š priestato-prieangio liekanos (plotas 2). Jos gerokai apardytos kasant kanalą vandentiekiui ir telefono kabeliams.

Kultūrinio sluoksnio tyrimai.

Nukasus 1,15–1,20 m storio XIX–XX a. sluoksnį, pasiektas buvusių rūmų kiemo grindinys. Jis šioje vietoje beveik sunaikintas kasant griovį telefono linijai ir sodinant medį. Virš jo esančiame supiltiniame sluoksnyje rasta pavienių vėlyvų glazūruotų indų šukelių, langų, butelių stiklo duženų, vėlyvų koklių fragmentų, dengtų balta glazūra, mėlynai ornamentuotų fajanso šukių bei fajansinio žaislo galva (išlikęs veido kairės pusės fragmentas). Rasta sveika stiklinė rašalinė, pora bronzinių kryželių, trys švininės plombos, keletas sagų, kulkų, diržo sagčių ir pan.

Beveik iš karto po grindiniu ir 10–15 cm storio geltono smėlio niveliaciniu sluoksniu atsidengė priestato Š sienos likučiai. Ji mūryta iš plytų, kurios labai sueižėjusios. Prie šios apirusios sienos rasti į vidinio kiemo pusę nuvirtusio mūro gabalai. Priestato viduje, tamsiai pilkoje žemėje gausu plytų nuoskalų, tarp kurių rasta ir nerviūrinių-kryžinių plytų fragmentų. Buitinė keramika – tik pavienės, daugiausia neglazūruotų puodų šukelės.

M3 griuvenų sluoksnyje, esančiame priestato-prieangio Š sienos išorėje, radinių beveik nepasitaikė, išskyrus keletą neglazūruotų žiestų puodų šukių, porą pailgų labai sukorodavusių geležinių dirbinių (vinių?), puodyninio koklio fragmentą žaliai glazūruotu vidumi, lovinių čerpių (vienas dengtas žalia glazūra) duženas bei gyvulių kaulus. Aptiktas XV a. pradžiai būdingo koklio fragmentas su pavaizduota žvėries galva, keli akmeniniai sviediniai.

Perkasos Š šlaite aptikta gaisro, greičiausiai susijusio su XIV–XV a. riboje vykusiais kryžiuočių puolimais, įrodymų: čia rastas gerokai apdegusios lentos su išpjovomis kampuose galas ir sudegusio rąsto (?) liekanos. Degėsių sluoksnis baigėsi ties viršutinės pamatų akmenų eilės apačia. Vadinasi, čia XV a. pradžioje ir buvo žemės paviršius. Šiame degėsingame pilkos žemės su griuvenomis sluoksnyje rastas angliško tipo arbaleto strėlės antgalis, datuojamas XIV a. pabaiga, neglazūruotos keramikos fragmentai, koklio ar keptuvės, dengtos tamsiai geltona glazūra, šukė, nuo karščio apsilydžiusio spalvoto metalo gabalai ir plyta,

dažyto tinko gabalėliai, keli apsilydę bizantiško stiklo gabalai.

Po M3 priestato-prieangio mūru, kurio Š siena buvo tarsi padėta ant žemės paviršiaus neįleidžiant pamatų, kaip ir ankstesnių tyrimų metu rastas juodas kultūrinis sluoksnis, kurio apatinė dalis yra lipdytos keramikos laikotarpio (I tūkst. pr. Kr.).

Iš kultūrinio sluoksnio *archeologinių radinių* dar paminėtina žalvarinė apyrankė platėjančiais–storėjančiais galais, puoštais skersiniais grioveliais, būdinga V–VII a., geležinis žagrės noragas, apie 3 cm skersmens žetonas su karūna ir povo plunksnomis bei užrašu LVDOV vienoje pusėje ir herbu kitoje. Rasta gana daug iš kalkių skiedinio gamintų balzganų grindų plytų: trikampių (?), smailiais kampais, stačiais arba nusklembtais kraštais. Pasitaikė grindų plytelių, dengtų geltona, mėlyna, ruda glazūra, fragmentų. Retas radinys yra raudono molio plytos, puoštos ryškiu reljefiniu ornamentu – žvaigždute su keturiais trilapiais spinduliukais, fragmentas. Taip pat rasta žalvarinė lygiašonio trikampio formos plokštelė su skylute raktui viduryje ir kniedėmis kampuose – piniginės apkalas bei šešialapio gėlės žiedo formos apkaliukas. Rasta ir jau minėtos architektūrinės keramikos, datuotos ankstyvosios gotikos laikotarpiu (XIV–XV a. pirmoji pusė): kryžinių-nerviūrinių plytų fragmentai su įrėžtu kryžiumi ir keli lovinių čerpių (vienuolių) fragmentai.

Gerokai daugiau čia surinkta geležinių dirbinių ir jų nuolaužų. Vyrauja vinys ir jų fragmentai – daugiau nei 200. Jos labai įvairios: vienos turėjusios dideles grybo formos galvutes-kepurėles, kitos – siauras, pailgas galvutes.

Čia rasti trijų pentinių kirvių fragmentai, žagrės noragas, kelios batų pasagėlės su trimis ataugomis prikalimui prie bato kulno, įvairaus dydžio durų kengės, apkalų liekanos, keletas peilių, 9 labai sunykę įtveriami arbaleto strėlių antgaliai, 5 įtveriami lanko strėlių antgaliai.

Rasta keletas stiklinių indų fragmentų – violetinės taurelės kojelės apskrito pagrindo dalis, balzgano stiklo indo fragmentas, dažytas balta, ruda spalva.

Paminėtinas nedidelis balto metalo dirbinėlis – nulaužta kažkokio papuošimo viršūnė, užbaigta mažu spurgeliu, šonai puošti ovalais, užpildytais horizontaliais brūkšneliais bei gerai išlikusi kaulinė šachmatų figūrėlė – pėstininkas.

Architektūriniai tyrimai.

M3 priestatas-prieangis mūrytas baltiškuoju-vendiniu stiliumi, naudojant dideles, apie 31x15x9 cm, plytas be braukų. Š siena jungia dvi kampines skirtingo dydžio kolonas, mūrytas ant pamatų, sukrautų 25–30 cm dydžio akmenų, naudojant kalkinį skiedinį ir plytų skaldą; trečioji – centrinė kolona – mažesnė. Naudotas rusvas skiedinys. Priestatas netinkuotas.

Atkastasis pastato M3 Š priestatas-prieangis yra gerokai sunykęs. Po nugriovimo išlikęs priestato-prieangio mūro aukštis, matuojant nuo pamatų akmenų, – 50–70 cm. Š sienos ilgis R–V kryptimi – 11,16 m. Priestatas pastatytas ant dviejų kampinių kolonų: V kolonos pamato dydis – 2,3x1,7 m, aukštis – 1,1 m; R kolonos pamato dydis – 2,46x2,3 m, aukštis – 1,3 m. Maždaug per vidurį yra sumūryta trečia kolona – skersinė sienutė, atsikišusi į vidų. Jos pamatų dydis – 1,2x0,9 m.

Kolonų pamatai į nejudintą gruntą įleisti iki 0,8 m; jų apačia – ties H_{abs} 91,90 m altitude.

Šalia prieangio ŠV kampo kolonos-stulpo atkastas plokščias akmuo su įdubimu centre. Gali būti, kad tai durų (vartų?) staktos (bėgūno) vieta. Tokiu atveju durų plotis – 3 m, todėl galima prielaida, kad jos buvo dvivėrės. Tuo tarpu skersinė sienutė buvusi dar ir pertvarinė, kuri skyrė priestato-prieangio R patalpą nuo V patalpos.

Priestato asla aptikta apie H_{abs} 93,30 m lygyje. Ją žymi sumestos apie 12x12x3 cm dydžio plytelės iš kalkių skiedinio kiek nusklembtomis šoninėmis briaunomis. Dalies plytelių viršutinė plokštuma labai apdilusi nuo vaikščiojimo – lyg nušlifuota. Kelios jų buvo padengtos geltona glazūra. Tuo tarpu priestato-prieangio R patalpos grindys klotos iš plytų, bet išlikusios fragmentiškai, tik patalpos V dalyje.

Tokiu atveju vidaus R patalpa buvo 3x2,80 m dydžio, o V – 4x2,3 (V pusėje) – 2,80 (R pusėje) m dydžio.

Į R nuo M3 Š priestato-prieangio aptiktas XIX a. gynybinio griovio (fosos) kraštas, kurio užpilde aptikta įvairių laikotarpių archeologinė medžiaga. Griovio dugnas užfiksuotas H_{abs} 91,30 m lygyje.

Taigi pastačius pastatą M3, po kiek laiko buvo pristatytas Š priestatas-prieangis. Tai rodo R ir V sienos siūlė, jungianti priestatą-prieangį su M3 pagrindine patalpa.

Priestato-prieangio V ir R sienos akmeniniais pamatais buvo įleistos į žemę. Tuo tarpu Š jo siena buvo tarsi padėta ant žemės – mūryta tiesiog ant grunto.

Priestato-prieangio Š sieną sudarė trys atskiros kolonos-stulpai, pamatinėje dalyje mūryti iš akmenų, o antžeminėje – iš plytų.

Panašu, kad priestato-prieangio V pusėje buvo įrengtos 3 m pločio durys – toks yra atstumas tarp V banketės, po kurios pamatais rastas akmuo spėjamam „bėgūnui“, ir centrinio skersinio mūro.

Priestatas-prieangis – stačiakampis, 3,70x10,80 m dydžio, padalytas į dvi 3x2,80 m bei 4x2,30–2,80 m patalpas. Jų paskirčiai nustatyti kol kas nepakanka duomenų.

Degėsių sluoksnis rodo, kad pastatas degė. Greičiausiai tai XIV a. pabaigoje vykusių kovų su kryžiuočiais pasekmė.

Fosa, suardžiusi kultūrinį sluoksnį M3 statinio R pusėje, mūrų nepalietė.

RULERS' PALACE OF VILNIUS LOWER CASTLE (M3 NORTHERN ANNEX)

In 2001–2002 the remains of the northern annex of a building which was named M3 dated to the 13th century were explored (area 2). During the exploration it was identified that after construction of the building M3, in some time the northern annex was built. It was proved by the juncture of the eastern and western wall which joins the annex with the main premise of the building M3.

The stone foundation of the western and eastern wall of the annex was deep in the earth. While the northern wall of the annex was set on the surface of the ground.

The northern wall of the annex consisted of three separate columns-poles, which were made of stone in the foundation and made of bricks on the ground.

It is likely that in the western part of the annex, a door, 3 m wide, was set.

The annex was rectangular, 3.70x10.80 m, divided into two premises – 3x2.80 m and 4x2.30 m. Their purpose was not yet identified.

Along the bottom of the upper foundation stone row, the layer of charred wood particles was detected. It evidenced that the building had been on fire. Most likely it was the outcome of battles with crusaders at the end of the 14th century.

All the building was demolished while erecting the gothic style block of the castle. Its remains were left under the yard paving which was laid on the grading layer.

While exploring the cultural layer which was on the remains of the annex of the building M3, different archaeological finds were found, such as a brass bracelet with flattened ends and decorated with crossing notches typical to the 5th–7th centuries, an iron ploughshare, a brass isosceles triangle-shaped plate with key perforation in the middle and rivets in corners – shell for a purse, over 200 nails with big mushroom-shaped or narrow oblong heads, fragments of three-spur awl, several heel-plates with three shouts for heeling, several knives, 9 spearheads.

Also several fragments of glassware were found: a part of violet beaker with round base, a fragment of whitish glassware painted in white and brown and a well-preserved bone chessman – a pawn.

Besides, several architectural exterior and interior parts were found: quite a lot of whitish triangular-shaped floor tiles made of mortar, with sharp corners and straight angles. Decorated floor tiles covered with yellow, blue and brown glaze were also detected. A rare find was a fragment of red clay brick decorated with clear repousse ornament – a star with four trefoil beams, fragments of bricks with engraved cross dated to the 14th–15th century and fragments of tiles.

VILNIAUS ŽEMUTINĖS PILIES VALDOVŲ RŪMAI (PLOTAS Į VAKARUS NUO M3 ŠIAURINIO PRIESTATO)

Daiva STEPONAVIČIENĖ

2001–2002 m. tyrinėtas plotas į V nuo pastato M3 ŠV priestato-prieangio liekanų (plotas 2).

Atidengus apie 30 m² tiriamąjį plotą paaiškėjo, jog tai krosnies, rištos moliu, liekanos. Krosnis stovėjusi mediniame pastate (išliko sienojų pėdsakai) su moline asla.

Į V nuo krosnies liekanų aptikti du skirtingų laikotarpių medinio vandentiekio vamzdžiai. Vienam iš jų kasant kanalą praardyta tiriamojo pastato molio asla bei prakastas nejudintas gruntas. Šioje vietoje iki užgrindžiant kiemą akmenimis ne kartą buvo kasinėta, todėl kultūrinis sluoksnis daug kur permaišytas, nors archeologinė medžiaga „neišeina“ už XV a. pradžios – XVI a. pirmosios pusės ribų.

Perkasos ŠV kampe buvusi iškasta duobė, kurioje be kitų radinių surasti keli aprūkę plokštinių čerpių gabalai. Šios čerpės, matyt, buvo naudotos krosniai ir priklauso XV a. pabaigos–XVI a. pradžios laikotarpiui. Surasta nemažai lovinių čerpių fragmentų,